

Martin T.H. Bork

De udvalgte og de fravalgte

– sociale relationer i et landsogn 1800-1850
belyst gennem fadderskaber

Vi ved i realiteten meget lidt om de herskende normer blandt landbosamfundets mennesker i tiden lige efter udskiftningen. Den traditionelle forskning i landbosamfundet har koncentreret sig om økonomiske og socialøkonomiske spørgsmål, mens spørgsmål om hverdagsliv og kultur er ladet tilbage. Artiklen¹ søger med en historisk-antropologisk tilgangsvinkel at belyse, hvordan normerne for rigtig og forkert livsførelse var i et landsogn i første halvdel af 1800-tallet. Med oplysninger om fadderskaber til dåbsbørn som hovedkilde forsøger forfatteren at karakterisere de udvalgte og de fravalgte i sognet ved at supplere med kvalitative oplysninger på individniveau fra forskellige kilder.

Natten til den 25. november 1818 brændte Christen Pedersen Scheelunds udflyttede gård i Hanerup by i Nr. Jernløse Sogn ved Holbæk på Vestsjælland. Ifølge afhøringen i retten var Scheelund vågnet klokken tre om natten for at se til sin syge hest, da han blev mødt af en lugt af røg.² Hurtigt fik han vækket sin kone, tre børn og tjenestefolk, og de nåede lige at rede sig ud på marken med nogle få ejendele, før den stærke sydøstenvind på trods af den kraftige regn spredte ilden til alle gårdens fire længer. Ilden kunne sikkert ses fra alle Nr. Jernløse Sogns fem byer og i hvert fald af Hanerups øvrige beboere, som boede nogle få hundrede meter fra den brændende gård. Den første på brandstedet var imidlertid skolelærer Petersen, som boede i tjenesteboligen på Nr. Jernløse bys marker, og som måtte løbe en halv kilometer tværs over de regntunge marker for at nå frem til gården. Langt senere kom tømrer Liebings, som var ven af familien og boede på en halvgård i Regstrup over to kilometer nordøst for den brændende gård. Da han ankom, var hele gården i lys lue, og han undrede sig over, at kun 8-10 mennesker var kommet til undsætning – heraf kun én fra Hanerup, nemlig brandfogeden. Alle andre glimrede ved deres fravær. I forbindelse med rettens undersøgelse af branden kunne ingen give et bud på, hvordan ilden var opstået. Lige bortset fra skolelærer Petersens tjenestepige, som mente at have set en mørk skikkelse løbe væk fra gården over gårdmand Ole Olsens marker.

Det er min opfattelse, at sagen om Scheelunds brændende gård i kombination med andre kilder kan give os indsigt i familiens sociale placering i sognets

uformelle sociale system og dermed kan fortælle os om de normer til rigtig og forkert livsførelse, som var fremherskende i datidens landbosamfund. Det er med andre ord en ramme for den forståelse, landboerne havde af hinanden, som skal belyses gennem den sociale og kulturelle praksis hos en bestemt gruppe mennesker, nemlig beboerne i Nr. Jernløse Sogn i første halvdel af 1800-tallet. Nok er undersøgelsen koncentreret omkring befolkningen i et landsogn med ca. 800 mennesker, men den foregår blandt en befolkningsgruppe, som udgjorde hen ved 80 % af landets befolkning i denne periode.

Spørgsmålet om landboeres sociale relationer og syn på hinanden har især været undersøgt af etnologen Palle O. Christiansen, som har karakteriseret tre bondetyper, som han kalder fatalisterne, de stille og de stræbsomme.³ Selvom de stræbsomme og fatalisterne var hinandens modsætninger, var de også hinandens forudsætning. De stræbsomme lejede jord af fatalisterne, og kunne på den måde øge deres kvægbestand og kornudbytte. Omvendt måtte fatalisterne tåle, at de stræbsomme udnyttede dem, for at de kunne leve deres eget fatalistiske liv, hvor druk, gilder og munterhed var formålet med livet. Mens det for de stræbsomme gjaldt om at betale skatter og landgildeydelse så hurtigt som muligt, for at holde sig fri af godsets overvågning, så betragtede fatalisterne afgifterne som noget, de skulle betale så lidt af som muligt, for at kunne fornøje sig mest muligt for den rest, der måtte blive tilbage. Det medførte, at de ofte kom i restance til godset, og måske i sidste ende blev afsat fra gården. Christiansens pointe er, at et lille landbosamfund ikke var et homogent solidarisk fællesskab, men også kunne være et modsætningsfyldt fællesskab præget af interessekonflikter. Nærværende artikel bidrager til en forståelse af måder at være landbo på kort efter landboreformernes opløsning af det traditionelle landsbyfællesskab.

Spørgsmålet om landboernes forståelse af hinanden og deres omgivelser undersøges også af historikeren Peter Henningsen. Henningsen har med inspiration fra etnologien og den internationale antropologi forsøgt at forklare rationalet hos ældre tiders bønder gennem en kognitiv fortolkning af deres kulturelle verdensopfattelse.⁴ For samtidens elite, og for så vidt også ud fra nutidens almindelige opfattelse, opførte bønderne sig irrationelt, og ville ikke deres eget bedste. De stræbte ikke, forbedrede ikke deres jorder, og var i det hele taget reaktionære og traditionsbundene.

Bondens forestilling var, at alle goder kun eksisterer i en begrænset mængde, og at denne mængde altid er for lille til at dække alles behov. Konsekvensen af denne verdensopfattelse var en bestemt adfærd hos bønderne. Enhver tilegnet rigdom hos en bonde måtte nødvendigvis være på bekostning af en anden. Dertil kom, at rigdom kun kunne tilkomme en bonde ved held eller uhæderlighed. Under overfladen i landsbyfællesskabet var der derfor en konstant kamp

om de begrænsede ressourcer, hvorfor det sociale fællesskab ikke var præget af harmoni og kollektivismen. Kampen om de begrænsede ressourcer førte paradoksalt nok til, at alt forblev i balance og faste rammer på overfladen, for stræbte man eller på anden måde skilte sig ud, blev andre mistroiske og ond-sindede: »Den konstante bekymring for, hvad de andre tænkte om én, førte til, at bonden og bondefamilien stræbte efter enshed i alt fra væremåde til klædedragt, fra boligindretning til dyrkningsmetoder, da det gjaldt om aldrig at skille sig ud fra de andre.«⁵ Denne forestillingsverden mener Henningsen var udbredt hos danske bønder helt frem til 1850'erne.

Det er mellem disse to syn på landbosamfundets mennesker, denne undersøgelse bevæger sig. Kan der spores en mere moderne forståelse til det at være landbo, som hos Christiansens stræbsomme bønder, eller var der snarere tale om videreførelse af en mere traditionel opfattelse af hinanden og sine opgivelser som hos Henningsen?

Nørre Jernløse Sogn

Undersøgelsen er lagt i et på mange måder ganske almindeligt landsogn bestående af fem landsbyer, nemlig den største, kirkebyen Nr. Jernløse, og så Regstrup, Dramstrup, Hanerup og endelig den mindste by Nørup. I 1787 boede der i sognet 575 indbyggere. Dette tal var ikke steget i folketællingen fra 1801, men i de efterfølgende folketællinger steg antallet, så der ved periodens slutning omkring 1850 var 850 indbyggere.

Fire af de fem byer hørte under Løvenborg gods, hvis godsarkiv er et af de mest omfangsrige og velbevarede i Danmark. Der er en høj grad af kontinuitet i de bevarede kilder, ikke mindst fordi bønderne forblev fæstere under godset langt op i sidste halvdel af 1800-tallet. Knabstrup gods, som ligger i nabosognet Sønder Jernløse, ejede fæstegårde og huse i Dramstrup by samt enkelte huse i Nr. Jernløse. Bidstrup gods under Københavns Magistrat ejede enkelte gårde og et bolsted i Hanerup.

Den formelle socioøkonomiske fordeling mellem beboerne i gårde og huse i sognet dækkede over store sociale og økonomiske forskelle inden for de enkelte grupper. Såvel hos nogle gårdmænd som hos nogle husmænd boede et antal indsidderer, som vel nok hørte til samfundets dårligst stillede. Hertil kom tjenestefolk, som stort set kun fandtes på gårdene, og som ofte befandt sig i en position på vej til at danne eget hushold. Selv hos gruppen af gårdmænd, som var den bedst stillede gruppe, var der store økonomiske forskelle. Disse forskelle kom til udtryk blandt andet gennem deres gæld til godset. I den behandlede periode var det dog sjældent, at bønder blev sat fra fæstet på grund af restance.

Teksten herunder handler om specifikke individer og landsbyer i et sogn, men den gør det med henblik på en forståelse af generelle sammenhænge. Jeg

Fig. 1. Nr. Jernløse Sogn. Sognet bestod af fem landsbyer, hvoraf Nr. Jernløse var den største. Her lå kirken. Sydvest for Nr. Jernløse lå de såkaldte Bankehuse – en række husmandssteder med jord, som blev oprettet i forbindelse med udflytningen på en nedlagt gårds jorder. Det samme gør sig gældende for Kobbelhusene nordvest for Rejstrup. Minoreret sognekort 1:20.000 tegnet ca. 1816. Copyright: Kort & Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

studerer ikke sognet for at afdække den lokale historie, men derimod studerer jeg i sognet, fordi det ofte er på det konkrete og specifikke niveau, vi kan fange detaljer og det udtalte, som kan udsige noget alment.⁶

Vi skal i det følgende først præsenteres for kirkens betydning for udveksling af social status. Her udspillede sig manifestationer, som afspejlede det aktuelle statusforhold i lokalsamfundet – blandt andet ved dåbsceremonien. Måden at

vælge faddere på var, som vi skal se efterfølgende, en afvejning af en lang række faktorer. I sidste ende var det et spørgsmål om den enkeltes tilknytning til fællesskabet og dennes sociale praksis. Vi skal se eksempler på ekskluderede og inkluderede af det sociale fællesskab i sognet.

Kirken som central arena

Kirken i Nr. Jernløse var som i de fleste andre danske sogne et betydningsfuldt mødested for områdets befolkning. Herfra fik kirkegængerne, foruden det kristne budskab, blandt andet oplysninger om nye forordninger og andre bekendtgørelser, som havde indflydelse på det daglige liv. Kirken dannede også rammen om mærkedage i den enkeltes liv. Her blev indbyggerne døbt, konfirmeret, gift og begravet. At det havde betydning, at man kom i kirken, ses af en retssag mod jordemoder Augusta Verdelin fra Hanerup i 1841. I en klage til godsejeren over jordemoderens livsførelse skrev en række bønder i et fælles brev: »*Man kan jo ei heller vente noget retsindigt af et Menneske, der, i den tid, hun har været her i Sognet, aldrig har deltaget i den offentlige Gudstjeneste og den hellige Nadvere og saaledes tilstrækkeligen røbet sin ringeagt for alt hvad der er Christeligt.*«⁷ Den enkeltes ageren i kirkerummet i forhold til fællesskabet havde ikke kun betydning i Nr. Jernløse Sogn. I store dele af Europa var det udbredt, at siddepladserne i kirken var rangordnet.⁸ I Danmark var der både tradition og lovgivning for, hvem der sad hvor i kirken. Den fysiske placering i kirken afspejlede den enkeltes sociale status i sognet.⁹ Kirken var således en ramme for social manifestation og status.

En af de begivenheder, som trak mange mennesker til kirken i Nr. Jernløse, var barnedåb. Dåbsceremonien var en oplagt lejlighed til at fremhæve familiens placering i lokalsamfundet, og markere sociale relationer og fællesskab til andre familier i området. Relationen mellem familier kunne næppe blive tydeligere for lokalbefolkningen end ved dåben, hvor en gudmoder bar en anden families barn frem til dåb, flankeret af typisk to andre faddere. Det var ikke uvæsentligt i et lille samfund, hvilke faddere de nybagte forældre valgte blev set sammen med deres barn.

Fadderne var, og er stadig, formelt garanter for barnets opdragelse i den kristne tradition, hvis forældrene skulle falde bort. Fadderne fungerede samtidig som vidner til dåben. Den helt overvejende norm i Nr. Jernløse Sogn, som var gældende i 96% af alle dåbene, var tre faddere, nemlig én kvinde og to mænd. Der findes adskillige indikationer på, at kvinden holdt barnet ved dåben, men ingen af, at en mand holdt barnet. Fra andre landsdele kendes traditioner for, at en mand holdt barnet, hvis det var en dreng, men alle steder blev det i løbet af 1800-tallet mere almindeligt, at en kvinde holdt barnet ved dåben.¹⁰

Fig. 2. Nr. Jernløse kirke. Sognepræsten Jens Jørgen Fyhn var en ivrig illustratør. Han har blandt andet malet adskillige malerier, som stadig hænger i kirken. I sin bog »Efterretninger om Nørrejernløse og Qvandløse Sogne i Mehrløse Herred, Holbeks Amt« har han malet kirken med den karakteristiske apsis finansieret af gods-ejeren på Løvenborg. Kilde: Jens Jørgen Fyhn, 1862.

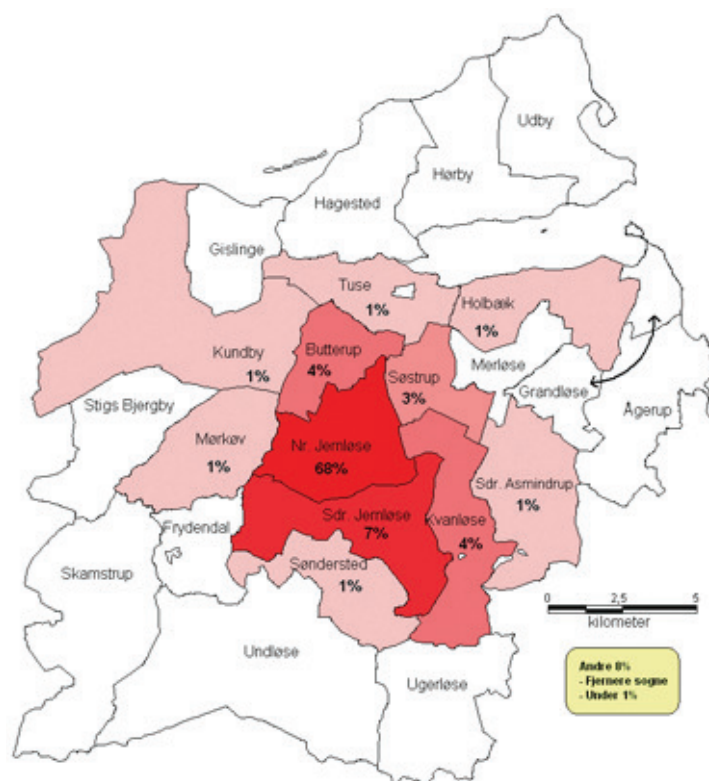
Valget af faddere kan måske give os en viden om de egenskaber, som blev værdsat blandt befolkningen i Nr. Jernløse Sogn. En viden om de egenskaber, som blev foretrukket frem for andre, kan måske belyse det værdigrundlag, som hele samfundet byggede på i sognet.

Faddervalget

Valget af faddere til et barn var ikke blot et spørgsmål om at opfylde kirkens formelle krav for at blive døbt. Valget styrkede forholdet mellem familier, og det viste overfor resten af samfundet hvem og hvilke værdier, man ønskede at blive associeret med. Fadderne til et barn bestod som nævnt helt overvejende af to mænd og en kvinde, som bar barnet. Valget af de tre faddere kan opdeles i en række aspekter, som øger forståelsen af hvilke kriterier, der var vigtige.

Når faddere til et barn skulle findes, ledte forældrene først og fremmest i lokalområdet. I kirkebøgerne i Nr. Jernløse pastorat 1800-1850, som den kom-

Fig. 3. Fadderskabszonen. Fadderne til børn i Nr. Jernløse Sogn blev først og fremmest rekrutteret lokalt idet over to tredjedelen blev fundet inden for sognegrænsen. Kilde: Nr. Jernløse kirkebøger 1800-1850.

mende analyse bygger på, er der oplysninger om dåb af 1.176 børn i sognet. Over to tredjedele af fadderne blev fundet indenfor Nr. Jernløse Sogn, mens de øvrige i de fleste tilfælde blev fundet i nabosogne. Det var sjældent faddere blev fundet mere end fem kilometer væk fra den by, forældrene kom fra. Mellem 40 og 60 % af fadderne blev fundet inden for den samme by, som forældrene til dåbsbarnet boede i. Det var således inden for et meget begrænset geografisk område, at fadderne blev hentet fra.

Valget af faddere var ikke kun et spørgsmål om afstande mellem byer og sogne. Der var også betydelige forskelle i den socioøkonomiske fordeling af faddergruppen. Gårdmændene i sognet var langt den mest benyttede gruppe i forhold til gruppens andel af befolkningen i sognet. De udgjorde kun gennemsnitlig 8 % af befolkningen i perioden 1800 til 1850, men blev benyttet i 46 % af alle fadderskaber i samme periode. Husmænd og tjenestepiger var ligeledes overrepræsenterede som faddere i forhold til deres andel af befolkningen.

Ser vi nærmere på hvilke grupper, der stod faddere til hvem, viser det sig, at langt den største gruppe af faddere for gårdmandsbørn var gårdfamilier. Hele 73 % af fadderne til gårdmandsbørn var enten gårdmænd, gårdmandsdøtre eller gårdmandskoner. Fadderne til børn af husmænd kom i 45 % af tilfældene fra gårdfamilier, mens kun 31 % blev hentet inden for gruppen af husmandsfamilier. Man foretrak således personer med formel højere social status. Det gjaldt ligeledes for gruppen af indsiddere, som i 43 % af tilfældene valgte faddere fra gårdmandsfamilier.

Den ene af de som regel tre faddere var, som tidligere nævnt, kvinde, og blev almindeligvis kaldt gudmoderen. Erindringer om begrundelser for valg af gudmoderen efterlader et indtryk af mange krav til hende, som bundede i tradition og overtro. Kravene var forskellige landet over. Fra Fyn og Jylland og i øvrigt også fra Sydsverige er der erindringer om, at barnet ville slægte gudmoderen på, hvorfor hun skulle være »god af Sind«. ¹¹ Erindringer fra store dele af landet samt Sydsverige fortæller også, at gudmoderen ikke måtte være gravid, ligesom en førstegangsgudmoder skulle bære en dreng for at holde på sin jomfruelige ære. ¹² Foruden overtro og mere eller mindre faste traditioner for valg af gudmoder eksisterede der, som for resten af fadderne, normer for, hvem der var en passende gudmoder afhængig af forældrenes forhold. Tjenestepiger blev først og fremmest benyttet af husmænd og indsiddere, mens gårdmandskoner og -døtre i højere grad blev benyttet af andre gårdmandsfamilier, men også af forholdsvis mange husmænd og knap så mange indsiddere. Husmandskoner og -døtre blev kun i mindre grad benyttet af gårdmandsfamilier, men mest af husmands- og indsidderfamilier. De mest benyttede gudmødre var ubetinget tjenestepigerne, men det skyldes, at de grupper som benyttede dem mest som gudmødre, nemlig husmænd og indsiddere, var de talrigeste. Der var en udvikling

hen imod, at flere og flere ugifte kvinder blev benyttet som gudmødre i den sidste del af perioden. Hvor konerne udgjorde 71 % af gudmødrene i det første årti af 1800-tallet, udgjorde de kun 36 % i 1840'erne. Konerne blev således fortrængt af de ugifte døtre og tjenestepiger. Gudmødrene var en meget bred og uhomogen gruppe, hvis rolle formentlig ikke var så strategisk og statusfikseret som de øvrige faddere. Mere end 80 % af gudmødrene blev kun benyttet højst to gange.

Nok var den lokale tilknytning og det socioøkonomiske tilhørsforhold vigtige faktorer, når fadderne skulle vælges, men vigtigst af alt var måske de enkelte personers egenskaber. Det var ikke alle forundt at blive fadder til et barn. I Nr. Jernløse Sogn blev der i perioden 1800-1850 døbt 1.176 børn. Med tre forskellige faddere til hvert barn, kunne der potentielt have været benyttet 3.528 forskellige faddere. Der blev imidlertid kun benyttet i omegnen af 800 forskellige faddere. Selv de, som fik rollen som faddere, blev benyttet i meget varieret omfang. Omkring en tredjedel blev kun benyttet en enkelt gang, mens den der blev benyttet mest, gårdmand Hans Andersen fra Dramstrup, blev benyttet hele 70 gange. Der var tale om en meget skæv fordeling af fadderskaberne til fordel for en forholdsvis lille eksklusiv gruppe mennesker, som meget ofte blev benyttet som faddere. Vi skal se nærmere på de kendetegn, de meget populære faddere havde, for at få indtryk af beboernes præferencer. Der var generelt ikke tale om familiemæssige relationer mellem dåbsbarnet og fadderne. Kun en fjerdedel af fadderne var i familie med dåbsbarnet i gårdmandsfamilier. Ved dåb af børn fra husmandsfamilier var den familiemæssige relation endnu ringere. Kun i godt halvdelen af dåbene af børn fra gårdfamilier var der repræsenteret en fadder fra familien. I de tilfælde var det overvejende faderens bror. De forholdsvis få slægtskabsforbindelser mellem faddere og dåbsbørn tyder på, at man prioriterede at skabe kontakter til især byens og i mindre grad områdets øvrige beboere, især fra gårdene. Man var ikke bundet af en tradition for at vælge et familiemedlem som fadder. På den baggrund er fadderskaberne en god kilde til at undersøge andre typer relationer mellem folk i sognet end de familiemæssige.

Men hvad var det, som gjorde en fadder populær? Det er et ganske vanskeligt spørgsmål at besvare, da kilderne til de enkelte personers forhold og egenskaber er stærkt begrænsede. Svaret kan ligge helt uden for den rækkevidde, de anvendte kilder kan belyse. Historikeren Ulla Skaarup Jensen, som har analyseret fadderrelationer i Vester Broby Sogn ved Sorø før og efter udskiftningen og udflytningen, konkluderer, at der i 1800-tallet, i modsætning til i 1700-tallet, var klare økonomisk betingede mønstre i faddervalget. De rige gårdmænd blev således langt oftere valgt end andre.¹³ I Palle O. Christiansens undersøgelse af livsstile blandt bønder under Giesegaard gods i 1700-tallet,

findes de populære faddere blandt de stræbsomme bønder. De er blandt andet kendetegnet ved at være rigere end andre, mere retskafne, betale skatter og afgifter til tiden og dyrke jorden med mere personligt initiativ.¹⁴

Meget tyder på, at det var andre kriterier, som afgjorde valget af faddere i Nr. Jernløse Sogn. I Dramstrup boede nogle af sognets mest populære faddere. Eksempelvis var gårdmand Mads Olsen ganske meget anvendt i hele sognet. Mads Olsen fæstede gården, matrikelnummer 2, i 1788. Samme år kunne han kun betale 8 ud af 14 rigsdaler i skat. De efterfølgende tre år kunne han intet betale, og opbyggede derfor efterhånden en gæld til godset på 66 rigsdaler, som enkelte år også omfattede landgilderestance.¹⁵ I 1800 var han desuden involveret i et par retssager om udeblivelser fra vejarbejde, idet anklageren hævdede, at Mads havde modsat sig udpantning af en bøde, han skulle betale for udeblivelsen.¹⁶ I 1810 blev han igen, sammen med flere andre, sigtet for ikke at forrette pligtigt vejarbejde, men undskyldte sig med, at han ikke kunne nå det for andet hoveriarbejde.¹⁷

Det samme gælder den ligeledes meget populære fadder, gårdmand Peder Madsen fra Dramstrup, som overtog gården, matrikelnummer 5, efter faderen. Peder Madsen kunne imidlertid ikke klare gården, og flyttede derfor til halvgården matrikelnummer 3. I 1810 var han blandt de dømte, som ikke havde

Fig. 4. Peder Madsens halvgård i Dramstrup har, som den eneste i byen, i hovedtræk stadig sit udseende fra da den blev bygget i 1777. Foto: Martin Bork, 2006.

udført vejarbejde sammen med ovennævnte Mads Olsen. Peder var i øvrigt blandt de forældre, som af og til modtog irettesættelser fra Hanerup skolekommission for ikke at sørge for, at deres børn kom i skole. I 1824 skrev skolekommissionen følgende evaluering over sommerens skolegang: »I Hanerup Skole befandtes Skolegangen at have været god i Julii Maaned men følgende Forældre qualificeredes til alvorlig Mindelse nemlig [...] Gaardmand Peder Madsen i Dramstrup for datteren Maren«. ¹⁸ Han var i øvrigt den eneste gårdmand, som ved den lejlighed modtog irettesættelse. En anden meget populær fadder, gårdmand Hans Nielsen fra Hanerup, blev også af flere omgange beskyldt for »modvillighed« og »ligegyldighed« overfor skolen. I 1822 måtte han betale en bøde på to mark, fordi sønnen, Niels, ikke ofte nok kom i skole.

Herman Christensen fra Hanerup, matrikelnummer 7, var ligeledes en af de mest populære faddere med knap en fjerdedel af fadderskaberne i byen. Han overtog fæstet i 1835 i en opgangstid for landbruget, hvor stort set ingen i sognet havde restancer til godset. Alligevel kom han allerede i landgilderestance i 1836 og fik i 1838 eftergivet to tønder rug, som han ikke havde betalt for året 1837. ¹⁹

Eksemplerne tyder på en anden norm for valg af faddere, end den både Christiansen og Skaarup Jensen har fundet. De populære faddere i Nr. Jernløse Sogn var ikke ubetinget pligtopfyldende, ufejlbarlige mønsterbønder, og kan ikke karakteriseres som rige og stræbsomme. I realiteten er de populære fadders karakteristika ikke anderledes, end de man kan forvente af de fleste andre bønder i sognet. De fleste populære faddere forekommer meget almindelige og jævne. Det skal vi senere se et par eksempler på.

De fravalgte

Nu skal vi først vende tilbage til gårdmand Scheelunds brændende gård natten til den 25. november 1818. Scheelund besad mange af de kendetegn, som de bønder, der ikke blev valgt til faddere, havde, og han repræsenterede således de udstødte. Da tømrer Liebing fra Regstrup blev opmærksom på gårdbranden, sendte han bud til Løvenborg efter en brandsprøjte og begav sig derefter de to kilometer sydpå til Scheelunds gård. På ankomsttidspunktet noterede han sig, at »da var der kun 8 á 10 mennesker ankomne. Næsten hele gaarden var allerede da af ilden bespændt.« Blandt de afhørte vidner, som udover familien og deres tjenestefolk netop talte ni, var der kun de gårdmænd, som på grund af deres funktion formelt skulle være til stede, nemlig brandfogederne fra Nr. Jernløse, Dramstrup, Nørup og Hanerup. Min erfaring fra andre sager er, at hvis der var gårdmænd, som på en eller anden måde var med i begivenhedernes forløb, så var de stærkt repræsenteret som vidner i en efterfølgende retssag. Det er, som om deres vidneudsagn tillagdes større vægt end andres. I den-

ne sag var der kun husmænd og tjenestefolk udover de nævnte brandfogeder som vidner. Øvrige gårdmænd glimrer ved deres fravær.

Bortset fra skolelærer Petersens tjenestepige, som mente at have set en mørk skikkelse løbe væk fra gården, var der ingen, som vidste noget om brandens opståen. Man gættede på, at forbipasserende måske havde tændt en pibe og uforsætligt havde smidt fyrtøjet ved gårdens søndre længe, som lå ud til vejen. I betragtning af, at det var midt om natten, og at det, som dommeren noterede, regnede så stærkt, at alle hurtigt blev gennemblødte, var det nok ikke det bedste gæt. Tjenestepigens udsagn blev ikke undersøgt nærmere.

Scheelund var tilflytter i sognet. Han kom fra sognet Skeelund i Aalborg amt, og giftede sig med gartnerdatter Scherg fra Løvenborg gods. Foruden at han altså kom udefra, Jylland, og giftede sig uden for bondestanden, var han også usædvanlig, fordi han ejede den eneste selvejergård i sognet. Hvordan en så speciel gårdmand indgik i sognets sociale struktur, kan vi undersøge ved at se på, dels hvem der stod fadder for hans børn, og dels hvem han selv stod fadder for.

Han fik to børn, mens han boede i sognet, nemlig Peder Ferdinan Christensen i 1814 og Magdalene Charlotte Hedevig Christensdatter i 1819. Alene deres navne adskiller sig fra de gængse i sognet. Der var tydelig opkald efter adelsfamilien på Løvenborg. Således hed baron Severin Løvenskiolds kone Magdalene Charlotte Hedwig. Hun bestyrede Løvenborg efter baronens død i 1776 og frem til sønnen Carl Michael Herman Løvenskiold overtog godset i 1789.

Ud fra de kriterier at vælge faddere på, som vi tidligere har set, kan vi sige lidt om, hvordan faddersammensætningen burde se ud i hans tilfælde, hvis han skulle følge de gængse normer for, hvem gårdmænd valgte som faddere. Han skulle i så fald vælge en kvinde som gudmoder, gerne en gårdmandskone eller -datter fra lokalområdet, samt to mænd, hvoraf den ene sagtens kunne være en lokal husmand, men ellers en lokal gårdmand, og den anden måske en repræsentant fra konens familie, da hans egen ikke boede i nærheden. I forhold til dette mønster brød familien Scheelund normen på flere måder. For det første blev der valgt fem faddere i stedet for tre. For det andet var de hverken gårdmænd eller husmænd, og for det tredje var de ikke fra Hanerup, ej heller fra sognet. Til gengæld var der repræsentanter fra Fru Schergs familie. Som faddere til Peder deltog nemlig Madam Scherg fra Løvenborg. Det kan ikke være andre end Scheelunds svigermor. Derudover deltog en Hr. Pedersen fra Løvenborg, gartneren fra Løvenborg nemlig Scheelunds svigerfar, Løvenborgs birkedommer Thaulov og endelig jomfru Mathilde Ærboe fra Knabstrup hovedgård, som formentlig bar barnet. Alle faddere var tilknyttet en hovedgård og havde ganske høj social status. Der var dog ikke tale om repræsentanter fra

Fig. 5. Løvenborg hovedgård. Baronen på godset var den største lodsejer i Nr. Jernløse sogn. Han ejede gårde og huse i fire af de fem landsbyer. Foto: Martin Bork, 2006.

selve godsejerfamilierne på Knabstrup og Løvenborg, men de var alle blandt hovedgårdenes betroede medarbejdere.

Da nu relationen til hovedgård og konens familie var tilgodeset ved Peders dåb, kunne vi forestille os, at relationer til ligestillede i lokalområdet blev tilgodeset i næste omgang. Men heller ikke ved dåben af Magdalene fulgte familien de gængse normer. Denne gang var der fire faddere. Jomfru Schmidt fra Dortheaslyst bar formentlig barnet. Desuden deltog en kvinde mere, nemlig Madam Rothfelt fra Nr. Jernløse, som jeg ikke kan identificere nærmere. Birke-dommer Thaulov var igen fadder, og endelig var degnen Thorning fra Butterup Sogn med som fadder. Igen var det folk uden for gårdmandsklassen og med høj social status, som var inviteret. Med disse faddere omkring døbefonten under dåben signalerede Scheelund en klar distance til de almindelige bønder i sognet.

Scheelunds tilknytning til lokalområdet kan også anskues gennem de børn, han selv stod fadder for. Var der ikke andre grunde, kan det tænkes, at Scheelund blev valgt som fadder, netop fordi han skilte sig med sit tilhørsforhold til folk af højere status. Det var, som vi har set almindeligt, især for husmænd, at vælge faddere af højere social status. En sådan status repræsenterede Scheelund.

Hypotesen holder ikke i Scheelunds tilfælde, for han blev kun benyttet som fadder en enkelt gang i sit elleveårige virke som gårdmand i Hanerup, og det var kun godt fem måneder efter han havde overtaget gården. Han stod fadder til gårdmand i Hanerup Niels Andersens eneste barn, Karen Nielsdatter, sammen med gårdmand i Hanerup, Ole Olsen. Som gudmoder stod en møllerkone fra Butterup mølle.

Scheelunds kone var kun gudmoder et par gange, nemlig første gang fire måneder efter deres tilflytning for smed og tømmer Carl Henrich Liebings barn og anden gang i 1817 for et uægte barn af en smedesvend, som formentlig boede hos Liebning. Liebning, som vi ved boede på en halvgård i Regstrup, matrikelnummer 2, havde været materialforvalter på Løvenborg før sin tilflytning til sognet, så fru Scheelund og Liebning kendte uden tvivl hinanden der fra.²⁰ Han havde tidligere benyttet gartnerfamilien Scherg fra Løvenborg som faddere. Liebning var sakser, og altså selv *fremmed* i sognet. Det var, som vi husker, Liebning, som sørgede for at tilkalde brandsprøjten fra Løvenborg, da Scheelunds gård brændte, og som undrede sig over, at ikke flere hjalp til med slukningsarbejdet.

Dette mønster af fadderrelationer mellem familien Scheelund og byens og sognets øvrige beboere tyder på, at de ikke blev integrerede og måske heller ikke var velsete? Vi får et indtryk af en anderledes gårdfamilie, måske rigere end andre, og i hvert fald med finere fornemmelser af at tilhøre et højere socialt lag end resten af bønderne i sognet. Det bekom sikkert Scheelund vel, at hans førstefødte søn, Carl Herman, som 11-årig »qualificerede sig til udmærkelse« som den ene af kun tre elever i Hanerup skole, hvor der gik 29 børn.²¹

Sammen med brandsagen tegner familiens fadderrelationer et billede af en lokalt isoleret familie.

De oplyste på Stoksgården

Stoksgårdens beboere repræsenterer ligesom Scheelund en anderledes måde at leve på i sognet. Jens Pedersen og hans kone Else Margrethe Pedersdatter blev heller ikke benyttet som faddere. De boede på Stoksgården matrikelnummer 7 i Nr. Jernløse – en gård, som Jens havde overtaget efter sin far. Gennem et par dødsboskifter lader det sig gøre at karakterisere dem. Da Jens Pedersens far døde i 1801 blev enken boende med sønnen, Jens, som gårdbestyrer. Han overtog først formelt fæstet, da moderen døde i 1812. Der findes registreringer af indboet efter begge dødsfald.²²

Indboet efter faderen Peder Jensen viser en gård, der for tiden var forholdsvis righoldig uden at være usædvanlig. Stuen var traditionelt indrettet med et stort bord med bænke og stole om og to himmelsenge på den modsatte væg. Under loftet stod mælken til syring i seks sibøtter fordelt på tre hyldebrædder, og op ad væggen ud mod køkkenet stod bilæggerovnen. Hvad der var mere

udsædvanlig er, at der hang hele 22 skilderier på væggen sammen med en pyramidehylde og et spejl. Desuden var der et stueur, hvilket var ganske tidligt at have. Endelig fandtes en bibel blandt stuens inventar.

Ti år senere, efter at Jens havde overtaget driften af gården, og hans moder døde, blev indboet registreret igen. Denne gang var der tale om ganske specielt og særdeles righoldigt indbo. Mange af møblerne var efter alt at dømme de samme, men endnu flere var kommet til, og ikke mindst var vægge og skabe fyldt med ting og sager. I et madskab stod ni flasker, et ølglas og to små glas, måske til brændevin. På pyramidehylden stod seks små medicinflasker og fem krukker, og ved siden af stod et Nürnberg ur i futteral. Der hang stadig et spejl på væggen – nu i forgyldt ramme. Skilderierne var nu fordelt på to vægge. Ved siden af spejlet hang seks af dem, og på en anden væg endnu fire. En tintallerken, tre stentallerkener og otte fajancetallerkener hang, så vidt det kan vurderes, også på væggen. På en af væggene hang nu også et barometer, som godt nok var beskadiget. Endnu et spejl hang på væggen ved siden af bilæggerovnen. To stole i stuen havde lædersæde og to halmsæde. Blandt de største møbler finder vi to dragkister, et stort bord og de to senge. Foruden de to dragkister stod også en traditionel standkiste med lås og nøgle. De to knipper løg som omtales blandt stuens inventar, må vi forestille os hang til tørre i krogen mellem bilæggeren og de to senge. Som det eneste eksempel blandt byens indbo, fandtes der her en støvkost i stuen.

Noget af det mest interessante i stuen er bøgerne. Bibelen, som sikkert var den samme som fra 1801-skiftet, står stadig opført, men nu var der desuden nogle salmebøger og en katekismus. To andre bøger er særligt interessante, da de optræder med titel. Det drejer sig om *Agerdyrknings Kathekismus* og *Huusmoderen eller den værdige Landboe Qvinde*. Det er karakteristisk, at bøgerne henvendte sig til hver sin målgruppe. Agerdyrknings katekismus henvendte sig til bonden, og husmoderbogen netop til husmoderen.

Huusmoderen eller den værdige Landboeqvinde er skrevet af Emanuel Baling (1733-1795) og udkom i andet oplag i 1794.²³ Baling var blandt andet bogtrykker og revisor, men havde levet en del af sin ungdom på landet. Bogen vandt Landhusholdningsselskabets sølvmedalje, og blev købt i 1000 eksemplarer af det Danske Kancelli til uddeling blandt de uformuende.²⁴ I løssalg kostede den 24 skilling, det samme som for eksempel en gåsebænk, en kærne eller en økse blev vurderet til i 1790'erne.

Bogen henvendte sig til den forandringsvillige bondekone, og var en del af en omfattende litteratur, som udkom i forbindelse med landboreformerne. Moralens i bogen er renlighed i hjemmet.

Agerdyrknings Kathekismus er skrevet af Esaias Fleischer (1732-1804), som var konferensråd og medlem af det Danske Agerakademi. Bogen fik Landhus-

holdningsselskabets guldmedalje i 1780 og udkom i andet oplag år 1794.²⁵ Der er tale om en bog til den selvbestemmende og selvbevidste bonde, som vil lægge de gamle produktionsmetoder og vaner fra sig og lære nye. Således var denne bog også en del af den oplysningslitteratur, som i disse år søgte at opdrage almuen. At den også blev læst af fremtrædende bønder vidner en eksplicit henvisning til den i en bondedagbog om.²⁶

Begge de to registrerede bøger henvendte sig til den forandringsvillige bondefamilie. Noget tyder på, at Jens og Else på Stoksgården i Nr. Jernløse netop var forandringsvillige og levede efter bøgernes anbefalinger. Det er bemærkelsesværdigt, at deres gård er den eneste, som har en støvkost blandt indboet. Det tyder på, at den livsførelse, som husmoderbogen plæderer for, blev taget alvorlig. Det var også her, de føromtalte seks medicinflasker fandtes, og det er ganske interessant. En af Ballings hensigter med husmoderbogen var nemlig også at rydde ud i den gamle overtro og erstatte den med ny lægelig viden. Hovedpersonen i husmoderbogen, Marthe, irttesætter på et tidspunkt en smedekone, som påstår at kunne helbrede dyr ved trolddom. Marthe siger blandt andet til hende: »*Veed I noget skiult Lægemeddel frem for andre, naar Daarlighed falder paa Qvæget, saa brug det som en fornuftig Kone, det har I baade Ære af og kan gjøre jer Fordele ved.*«²⁷ Det var måske et opgør med ældre tiders kvaksalveri og trolddom, parret søgte at signalere med medicinflaskerne.

Jens må også have drevet gården anderledes end sædvanlig. I hvert fald var økonomien på gården god. Aktivmassen er den største i Nr. Jernløse by i hele perioden fra 1750 til 1850. Aktiverne blev opgjort til knap 4.000 rigsdaler, og Jens havde ikke småbeløb til gode og var ikke i gæld til nogen, hvilket ellers var almindeligt på dette tidspunkt. Dyreholdet var stort og værdifuldt, og markredskaberne bestod af to jernbeslåede vogne, en jernplov og tre jernharver, hvad der også var særdeles usædvanligt på dette tidspunkt. Man får i det hele taget indtryk af en veldrevet gård såvel inde som ude. Med til dette indtryk hører, at Jens formåede af afvikle faderens ganske store skatterestance på 111 rigsdaler, som havde påhvilet gården siden 1789. Fra 1808 formåede Jens at afvikle gælden år for år, så den var afbetalt, da han formelt overtog gården i 1812 efter moderens død.²⁸ Men på trods af parrets økonomiske succes, var de, udtrykt gennem fadderrelationerne, socialt isoleret.

Rig på medgift

Anders Jensen fra Nr. Jernløse hørte også til den rigere gruppe bønder. Så sent som i 1850'erne, hvor den daværende sognepræst Jens Jørgen Fyhn nedskrev sine efterretninger fra sognet efter mands minde, eksisterede der erindringer om gårdmand Jens Jørgensen, som i 1800 nødte sin ene søn Anders Jensen til at gifte sig med en 20 år ældre enke fra Kvanløse for med hende at

få en stor medgift i form af penge, sølvtøj, bohaver og linned.²⁹ Efterretningerne om Anders Jensen fortsætter således: »*Bemeldte Anders Jensen forfaldt i sine sidste Aar noget til Drik og blev sengeliggende men desuagtet forøgedes hans Formue dels af Rentepenge og dels ved Bistader, hvoraf han havde en stor mængde, endog langveis fra paa Leie.*«³⁰ Man aner en gårdmand med forstand på penge og investeringer. Anders Jensen boede på matrikelnummer 10 syd for bykernen. Faktisk kan mange af oplysningerne hos Fyhn bekræftes, for i forbindelse med skiftet efter hans kone, som døde i 1803, opstod der stridigheder med arvingerne.³¹ Boet blev nemlig i første omgang opgjort til 170 rigsdaler, men da der helt usædvanligt på den tid næsten ingen gæld var i boet, ville det give overskud til deling mellem arvingerne. De så derfor en interesse i at få indboets værdi så højt op som muligt, og anmeldte derfor: »*at endnu 23 Bistader som ere ude paa leie var forglemte at anføres Boet til Indtægt saavel som nogle sølv Skeder og sølv Bægre, som Enkemanden tilstoed nemlig 3 sølv Skeder og 1 Bæger*«. Mon ikke dette sølv, som Anders Jensen havde forsøgt at skjule for vurderingsmændene, stammede fra den store medgift? De 23 bistader på leje stemmer helt overens med Fyhns efterretninger mange år efter. Værdien af boet blev herefter hævet med 185 rigsdaler, og Anders Jensen behøvede endda ikke at dele arven ud i form af naturalier, som ellers var normalt i boer med overskud, men kunne udrede den i kontanter. Anders giftede sig, ifølge Fyhn, samme år med sin morbroders datter og fik med hende en datter. Da Anders døde i 1817 blev boet atter gjort op, og endnu engang med overskud til enken og datteren. Datteren arvede godt 330 rigsdaler, men »*Enken erklærede at hun af kjærlighed til sit Barn ville af hendes egen Lod Completttere datterens Arv til den summa ialt 500 rigsdaler*«. ³² En anseelig sum, som svarede til hvad 17 køer normalt blev vurderet til. Pengene blev indsat i Løvenborgs overformynderikasse til udbetaling, når datteren blev voksen.

Ser vi nærmere på inventaret på gården, finder vi da også en del usædvanligt indbo. I stuen, som i skiftet benævnes dagligstuen, fandtes blandt andet en lodbænk – en slags sofa – som ellers kun findes i bondeskifter langt senere i 1800-tallet, men som her også fandtes i det første skifte fra 1803. Desuden et ottedages stueur i futteral – altså et standur, som kun skulle trækkes op hver ottende dag. Det var vurderet til hele 24 rigsdaler. Desuden fandtes der 40 tintallerkener – det højeste antal i noget skifte fra Nr. Jernløse i perioden 1750 til 1850.³³ Gården var dertil den eneste i byen, som på dette tidspunkt havde separat soveværelse. Foruden to senge med farverige sengeklæder og mange puder i, var der herinde blandt andet spejl, messinglysestager og strygejern. I øverstestuen stod der både et chatol, en dragkiste, tre standkister, en himmelseng, et par borde og stole. Det var dyrt og prangende indbo, Anders havde an-

skaffet, og det tyder på, at erindringen om ham som en holden mand er rigtig. Det interessante er, at det foruden hans pengesager og udlejningsvirksomhed også erindredes, at han blev drikfældig og sengeliggende – altså en sørgelig slutning på livet. Måske blev de to forhold kædet sammen, når historien om ham fortaltes, så moralen var, at rigdom førte til ulykke. Det tyder nemlig ikke på, at han var populær set ud fra fadderrelationerne. I princippet kunne det ellers nok have været en fordel at skabe relationer til den rige Anders Jensen, som oven i købet var indflydelsesrig i kraft af sit hverv som sognefoged, men i sine velmagtsår fra 1800 til 1817 blev han kun brugt som fadder én gang til en gårdmandsdatter, én gang til et husmandsbarn og én gang til et indsidderbarn. Han var efter alt at dømme socialt isoleret, ligesom de øvrige rige gårdmænd, det har været muligt at identificere.

De udvalgte

Som tidligere nævnt var det kendetegnende for de mest populære faddere, at de ikke kunne karakteriseres som rige og stræbsomme, men snarere repræsenterede en mere traditionel måde at være landbo på. Lad os se på et par eksempler.

Hans Frederik Rathmann var en af de meget populære faddere. Han stod fadder til halvdelen af de døbte børn i Nørup gennem en lang årrække, og blev benyttet af både gårdmænd, husmænd og indsiddere. Han boede i bymidten på gården på matrikelnummer 2, som hans svigerfader, Jochum Nielsen, tidligere havde fæstet. Rathmann fik den ad omveje, idet svigerfaderen, Jochum, efter uoverlagt samtale i et værtshus blev nødt til at afstå gården til Peder Sørensen, der var kendt som *Den gale*. Jochum Nielsen havde dog forbeholdt sig en betydelig aftægt og så meget jord, at han kunne holde heste.³⁴ Rathmann giftede sig i 1819 med Jochum Niensens datter, Birthe Jochumsdatter, og blev indsidder og avlsbestyrer i aftægtshuset hos svigermøderen, da Jochum døde.³⁵ Rathmanns kone døde imidlertid, men han giftede sig igen i 1839 med enken efter gårdmand Christen Jensen, som på det tidspunkt fæstede matrikelnummer 2 i Nørup efter ovennævnte Peder Sørensen, *Den gale*. På den måde endte Rathmann som gårdmand på sin tidligere svigerfaders gård. Han begyndte således på bunden af det sociale hierarki som indsidder, men blev siden avlsbestyrer og endelig gårdmand. Han giftede sig lokalt og boede længe i Nørup, inden han overtog gården i 1839.

Som hans navn antyder, var Rathmann ikke af landboslægt. Socioøkonomisk set hørte han snarere til gruppen af lærere, møllere eller lignende, idet Rathmanns forældre kom fra købstaden Holbæk, hvor faderen Carl Fridrich Rathmann var konsumtionsbetjent.³⁶ Efternavnet samt faderens fornavne mere end antyder, at familien oprindeligt var fra Tyskland. I folketællingerne fra

Slesvig og Holsten findes en del med efternavnet Rathmann stavet på samme måde. Hvis det er rigtigt, var de helt uden lokal forankring. Faderen blev imidlertid skoleholder i nabosognet Søstrup lige omkring 1788, og her blev Hans Frederik Rathmann født i 1789.³⁷ Frem for at blive sendt til Holbæk for at få et byerhverv, for eksempel som svend hos kobbersmed Christian Rathmann i Ahlgade, blev han tjenestekarl hos sognepræsten i Søstrup. Her finder vi ham som 12-årig i folketællingen fra 1801. De manglende folketællinger herefter gør, at vi først finder oplysninger om ham igen i 1819, da han blev gift og bosatte sig i Nørup. Som gårdmand førte han et tilsyneladende stille og ukontroversielt liv. Han optræder sjældent i kilderne og var ikke indblandet i de ellers mange retlige konflikter i sognet.

Med sin usædvanlige baggrund var det nærliggende at betragte ham som fremmed blandt bønder i lighed med for eksempel selvejergårdmand Scheelund. Paradoksalt nok blev han en meget populær fadder og indgik på lige fod med de øvrige bønder i de sociale relationer i byen. Denne omvendte holdning til ham kan måske tilskrives hans opvækst i området samt hans lokale ægte-skabsbånd og lange forløb fra indsidder til gårdmand i samme by. Han formåede at indordne sig under de givne forhold og normer.

Scheelunds levn

En af de centrale og meget populære faddere i Hanerup, Carl Herman Christensen, overtog den tidligere gårdmand og populære fadder Ole Olsens gård, matrikelnummer 7, i 1835. Herman Christensen var føromtalt ekskluderede selvejergårdmand Christen Pedersen Scheelunds første barn, som var født i Aalborg amt, før familien flyttede til Hanerup.

Før Herman overtog gården, havde han været tjenestekarl, siden han var 12 år. Først hos gårdmand Ole Christensen i Nr. Jernløse i to år, derefter i fem år på sin fædrene gård hos Jens Christophersen, som overtog Scheelunds selvejergård, og endelig hos pastor Fyhn i endnu fem år.³⁸ Han gennemløb således et helt almindeligt forløb mod en gårdovertagelse.

Selvom faderen, selvejergårdmand Scheelund, ikke var populær set ud fra valget af faddere, smittede denne upopularitet åbenbart ikke af på sønnen. Han var som sagt ganske populær som fadder, og indgik som central person i mange andre sammenhænge. Han blev valgt som en af de fire gårdmænd fra sognet til det første sogneforstanderskab i 1841.³⁹ Desuden var han en overgang stævningsmand for retten,⁴⁰ ligesom han kort efter sin fæsteovertagelse blev synsmand over gærder i sognet for et par år.⁴¹ Han var således, i modsætning til sin fader, en aktiv deltager i såvel sognets sociale liv som formelle pligter. Denne centrale placering i byen og sognet tolker jeg som et resultat af hans livsforløb som tilpasset fæstegårdmand i lokalområdet.

Afslutning

Da jeg indledte artiklen med sagen om gårdejer Scheelunds brændende gård, var det fordi den kvalitativt kunne supplere kirkebøgernes mere anonyme oplysninger om dåbsbørn og faddere. På den måde blev sagen et eksempel på, hvordan en kombination af kilder med oplysninger på individniveau kan bidrage med viden om indbyggernes syn på hinanden og om normerne i et almindeligt landbosamfund i første halvdel af 1800-tallet.

Tiden omkring år 1800 opfattes traditionelt som en tid med brud og forandring. Landboreformerne medførte en opløsningen af landsbyfællesskabets struktur og formelle organisation, og den medfølgende udflytning af gårde samt gårdnedlæggelser og et omfattende nybyggeri af huse skabte nye rammer for livet på landet. Det er tendenser, som kan genfindes i det undersøgte sogn. Ved Regstrup og Nr. Jernløse opførtes kolonier af huse kaldet Kobbelhuse og Bankehuse på nedlagte gårdes marker. Den sociale sammensætning ændrede sig markant i takt med et øget befolkningstal i sognet, idet antallet af husmænd og daglejere efterhånden langt oversteg antallet af gårdbeboere i de fleste byer. Befolkningstilvæksten medførte flere mennesker per husstand og at vielsesalderen steg, formentlig som følge af en vanskeligere tilgang til erhverv og bolig.

Den materielle situation ændrede sig ligeledes over tid, idet gunstige konjunkturer betød, at de fleste kunne betale skatter og afgifter til tiden. Den generelle økonomiske krise omkring 1820'erne kan således ikke aflæses i bøndernes restancer, som blev stadig færre. Den øgede velstand gjorde det muligt at erhverve sig nyt indbo; især pyntelige genstande til stuerne. Indboet på gårdene blev i det hele taget rigere og mere alsidigt gennem perioden. Nye møbler som chatoller, dragkister og stueure blev almindelige, ligesom spejle, fajancetallerkener og kobbertøj blev populære at eje. Der var eksempler på bønder, som udnyttede de nye tider til egen fordel, og hvis livsstil måske kan sammenlignes med Palle O. Christiansens stræbsomme bønder.

Måden at vælge faddere på, derimod, giver i højere grad indtryk af kontinuitet i den måde, man forstod og ordnede verden på. Faddere blev generelt rekrutteret lokalt, formentlig som udtryk for den sfære og de mennesker, man bevægede sig i, og omgikkes til daglig. Valget af familiemedlemmer som faddere spillede en mindre rolle, hvilket gør valget særligt egnet til at belyse kriterierne for, hvem der var populære og accepterede i sognet. De mest populære var bønder, hvoraf mange også blev valgt til officielle poster, og optrådte på vegne af andre i forskellige sammenhænge. De var imidlertid ikke rige, og skilte sig heller ikke på anden måde særligt ud fra de fleste andre bønder i sognet. Man kan sige, at de var ideelle almindelige, og på den måde repræsenterede flertallet bedst. De repræsenterede en traditionel opfattelse af det at være

landbo frem for en mere moderne og på den måde i nogen grad matcher Peter Henningsens bondeprofil.

De kulturelle værdier blev reproduceret gennem udelukkelse af andre med afvigende adfærd og livsstil fra netværket af traditionelle landboere. Den sociale praksis var således præget af homogenitet og traditionalisme, fordi den ikke inkluderede de, som udnyttede mulighederne efter landboreformerne til en mere individuel livsførelse, hvor egne mål i højere grad kunne forfølges.

Der synes altså at være et paradoks. På den ene side reproducerede man sociale praksiser, som kunne minde om landbosamfundet under landsbyfællesskabet, hvor den enkeltes råderum var begrænset af kollektivt organiserede arbejdsprocesser. På den anden side skete der omfattende forandringer i samfundet, som peger hen imod en mere moderne livsstil. Dette paradoks skal jeg reflektere over i det følgende.

Den behandlede periode betegnes ofte som oplysningstiden eller det moderne gennembrud for at betone samfundets transformation fra traditionelt til moderne. Mens der åbenlyst var sket markante ændringer af samfundet, når det sammenlignes over tid fra 1800 til 1850, så er det straks vanskeligere at følge selve forandringsprocessen. En sådan proces er i høj grad knyttet til det levede liv, fordi den må studeres i en konkret kontekst. »The world is not suddenly 'modern' or consists of only 'tradition'« – som etnologen Mikkel Venborg Pedersen har udtrykt det.⁴² Processen er bundet til menneskers handlinger, idet kulturelle processer sker, fordi nogen lader dem ske i en konstant forhandling mellem fortid og fremtid.⁴³

Vi kan konstatere, at de traditionelle fæstebønder, som levede et, økonomisk og materielt set, almindeligt jævnt liv, holdt sammen og udelukkede de bønder, som udnyttede den nye tids muligheder for rigdom, og derfor ikke passede ind i dette billede. Så langt er vi nogenlunde sikre. Men vi kan måske gå et skridt videre og anlægge en hypotese om, på hvilket grundlag dette netværk af traditionelle fæstebønder blev vedligeholdt.

Fortiden kan bruges som bolværk mod forandringer, som måske opfattes som forringelser, ved at fastholde en traditionel levevis.⁴⁴ Men hvad var det for en ideel fortid, man reproducerede? Svarene bliver med tiden et spørgsmål om erindring af fortiden. Med teoretisk baggrund i erindringsforsker Maurice Halbwachs klassiske forfatterskab skriver historikeren Anette Warring, at vi hele tiden genskaber fortiden i vores levende erindringer, og for hver gang vi erindrer, reduceres den oprindelige oplevelse gradvist til et stereotypet billede, som former den kollektive erindring.⁴⁵ Det er vel den erindringsproces, som ligger bag den kendte frase om »de gode gamle dage«.

Set i denne optik kan man måske forstå den sociale praksis, udtrykt gennem netværket af traditionelle fæstebønder, som en manifestation af en kollektiv

erindring om »den gode« fortid. Den finske erindringshistoriker Ulla-Maija Peltonen udtrykker det således: »*The concept of collective memory is closely associated with the folkloristic concept of collective tradition, by which is meant the tradition as generally known and accepted by the community.*«⁴⁶ Den kollektive erindring kan altså udmønte sig i kollektive traditioner. Valget af faddere kan tolkes som en sådan kollektiv tradition, idet den kan ses som en stadig mere stereotyp manifestation af erindringen om fortiden som ideel og homogen. Warring skriver, at det, vi mindes i mindre grad er bestemt af, hvordan vi oprindeligt oplevede fortiden, og i højere grad af, hvordan det passer ind i vores nutidige opfattelser, som er skabt af de sociale kræfter, som påvirker os.⁴⁷ På baggrund af den kollektive erindring om det ideelle homogene samfund og kampen om normerne i samfundet, kan vi måske forstå ekskluderingen af de, som ikke passede ind i det ideelle billede af den gode bonde og landbo.

Det er imidlertid ikke pointen, at man fornægtede nutiden, og søgte tilbage til fortiden, men derimod at man etablerede sig i nutiden på dens præmisser, men med en muligvis idealiseret erindring om en velfungerende fortid, som man søgte at videreføre gennem en social praksis. Fyhns efterretninger, som bygger på mands minde, er netop gennemsyret af erindringer om hvem, der kom hvorfra og giftede sig med hvem, boede hvor samt i nogle tilfælde hvordan det siden gik. Erindringerne var ofte over 100 år gamle. Denne fælles erindring kan opfattes som udtryk for et værdikodeks med rødder i en traditionel levevis.

Et givet tidspunkt er altså ikke enten moderne eller traditionel, men både og. »Genopdagelsen« af folkedans, egnsdragter og husflid hos de for længst moderniserede landmænd op mod 1900-tallet kan ses som dyrkelsen af traditionelle elementer fra fortiden i nye sammenhænge.

Oplysningstiden indeholdte på én gang forandringstendenser og kontinuitetstendenser, og brydningen mellem disse forskellige bud på samfundsudviklingen har kunnet aflæses i Nr. Jernløse Sogn som forandringer i flere tempi på forskellige områder. Nogle greb muligheden for forandring og udnyttede de nye muligheder, mens de fleste fortsatte inden for den livsanskuelse og begrebsverden, man kendte. Af den grund fremstår dette lokalsamfund traditionelt, i en tid som generelt var præget af transformationen til det moderne.

Noter

1. Artiklen er baseret på min Ph.d.-afhandling. Martin T.H. Bork, 2006.
2. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Politiprotokol 1814-23, s. 47f.
3. Palle O. Christiansen, 2004.

4. Peter Henningsen, 2006. Tesen præsenteres også i hans dispotats: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*. Vol. 1-2, Landbohistorisk Selskab 2006.
5. Henningsen: Den rationelle bonde, s. 367.
6. Se for eksempel Carlo Ginzburg, 1999 og Michael Harbsmeier, 1999 s. 7-20.
7. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Politidokumenter 1840-1849, læg 1841, brev af 13. juli 1841.
8. Jan Peters, 1985.
9. Hans Henrik Appel, 1999 s. 487ff., og L. Koch, 1901-3 s. 185.
10. J.S. Møller, 1940 s. 344-45, og L. Koch, 1901-3 s. 648.
11. J.S. Møller, 1940 s. 342 og Nils-Arvid Bringéus, 1971 s. 68.
12. J.S. Møller, 1940 s. 343f og Nils-Arvid Bringéus, 1971 s. 68.
13. Ulla Skaarup Jensen, 1987 s. 69f.
14. Palle O. Christiansen, 2004 s. 32.
15. LAS. Knabstrup gods. Hovedbøger og kassebøger 1784-1851.
16. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Politiprotokol 1791-1803, s. 111ff.
17. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Politiprotokol 1803-14, s. 157.
18. LAS. Løvenborg Gods. Skolesager 1799-1864. Læg Nr. Jernløse skolekommissions protokol 1821-1825, år 1824. Eneste bevarede protokol.
19. LAS. Løvenborg Gods. Hovedbøger 1785-1863.
20. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Justitsprotokol 1783-1804, s. 448 (bagside).
21. LAS. Løvenborg Gods, skolesager, 1799-1864. Nr. Jernløse sogns skolekommissions protokol 30. Læg 1821.
22. Følgende gennemgang bygger på min magisterkonferensafhandling, Martin T.H. Bork, 2003 s. 102ff. Om metoden til fortolkning af indboets placering, se samme s. 76f.
23. Emanuel Balling, 1794.
24. Emanuel Balling, 1794, forerindring.
25. Esaias Fleischer, 1794. Fremgår af titelbladet.
26. Lars Nielsen, 1978 s. 48.
27. Emanuel Balling, 1794 s. 4.
28. LAS. Løvenborg gods. Hovedbøger 1807-1813.
29. Jens Jørgen Fyhn, 1862 s. 148f.
30. Jens Jørgen Fyhn, 1862 s. 148f.
31. LAS. Løvenborg Gods. Skifteprotokoller. Skifte af 15.3.1817, s. 804 og 821.
32. LAS. Løvenborg Gods. Skifteprotokoller. Skifte af 15.3.1817, s. 804 og 821.
33. Se Martin T.H. Bork 2003.
34. Jens Jørgen Fyhn, 1862 s. 167.

35. Fremgår af folketællingen for 1834 samt tidligere kirkebogsoplysninger og verificerer derfor i hvert fald for en del Fyhns efterretninger
36. <http://ddd.dda.dk> (Holbæk 1887). Januar 2006.
37. LAS. Kirkebøger, Sdr. Jernløse/Søstrup nr. 350: år 1789.
38. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Justitsprotokol 1826-45, s. 320 bag og 321 bag. Samt Politiprotokol 1838-45, s. 35 bag, 37.
39. Jernløse Kommune: Valgforhandlingsprotokol for Nr. Jernløse pastorat i Holbæks Amt, 1841.
40. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Justitsprotokol 1845-53, s. 23.
41. LAS. Retsbetjente, Holbæk Amt, Justitsprotokol 1826-45, s. 198 bag.
42. Mikkel Venborg Pedersen, 2004 s 259.
43. Mikkel Venborg Pedersen, 2004 s 259.
44. Kjell Hansen, 2004 s. 325.
45. Anette Warring, 1996 s. 211.
46. Peltonen, 1999 s. 116.
47. Anette Warring, 1996 s. 211.

Litteratur og kilder

- Appel, Hans Henrik: *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*. Odense 1999.
- Balling, Emanuel: *Huusmoderen, eller den værdige Landboeqvinde*. København 1794.
- Bork, Martin T.H.: *Det gode materielle liv. En undersøgelse af den materielle kultur og den statusmanifesterende konsumtion hos bønder ca. 1750-1850*. Upubliceret magisterkonferensafhandling, Københavns Universitet 2003.
- Bork, Martin T.H.: *Fællesskabet efter fællesskabet. Sociale relationer og netværk i et dansk landbosamfund efter landsbyfællesskabets opløsning ca. 1785-1850*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet 2006.
- Bringéus, Nils-Arvid: Svenska dopseder. I *Fataburen*, 1971.
- Christiansen, Palle Ove: *Landsbyliv. Afhandlinger om livsstil og sociale relationer i landbosamfundet fra 1700-tallet til i dag*. Landbohistorisk Selskab 2004.
- Fleischer, Esaias: *Agerdyrknings Catekismus til Underretning for Landmanden i Dannemark*. København 1794.
- Fyhn, Jens Jørgen: *Efterretninger om Nørre Jernløse og Qvandløse Sogne i Mehrløse Herred, Holbeks Amt, samlede af Jens Jørgen Fyhn, Sognepræst for disse Menigheder fra 26. Maii 1824 til 12. Decbr. 1860*. Håndskrevet. København 1862. Findes i Nr. Jernløse præstegård.
- Geertz, Clifford: *The interpretation of Cultures. Selected essays*. New York 2000 (1973).

- Ginzburg, Carlo: *Spor: Om historie og historisk metode*. København 1999.
- Hansen, Kjell: Modernity as action. Work contracts and the written culture. I Kerstin Sundberg et.al. (red.): *Modernisation and Tradition. European Local and Manorial Societies 1500-1900*. Nordic academic press 2004.
- Harbsmeier, Michael: Mikrohistorie – et plaidoyer. I *Den jyske historiker*, nr. 85, 1999.
- Henningsen, Peter: Den rationelle bonde. En historisk-antropologisk analyse af traditionalismen i dansk bondekultur. I *Historisk Tidsskrift*, bd. 100, hæfte 2.
- Hreinsson, Einar og Tomas Nilson (red.): *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Lund 2003.
- Jensen, Ulla Skaarup: Fra fællesskab til overdrev. Udviklingen i en midtsjællandsk landsbys sociale struktur 1765-1840. I *Bol og By* nr. 2, 1987.
- Koch, L.: Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen. I *Kirkehistoriske samlinger*, 5. række, 1. bd. 1901-03.
- Medick, Hans: Missionaries in the Rowboat? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History. I Alf Lüdtke (red.): *The History of everyday Life. Reconstruction Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton 1995.
- Møller, J.S.: *Moder og barn i dansk folkeoverlevering. Fra svangerskab til daab og kirkegang*. København 1940.
- Nielsen, Lars: *Sognefoged i Stavsnoholt Lars Nielsens dagbog (1771) 1789-1794*. Red. af Jørgen Dieckmann Rasmussen. Landbohistorisk selskab 1978.
- Pedersen, Mikkel Venborg: Augustenborg. Ducal hierarchy on the road towards modernity. I Kerstin Sundberg et.al. (red.): *Modernisation and Tradition. European Local and Manorial Societies 1500-1900*. Nordic academic press 2004.
- Peltonen, Ulla-Maija: The return of the Narrator. I Anne Ollila (red.): *Historical Perspectives on Memory*. Helsinki 1999.
- Peters, Jan: Der Platz in der Kirche. Über soziales Rangdenken im Spätfeudalismus. I *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, nr. 13, 1985, s. 77-106.
- Sabeau, David Warren: *Property, production, and family in Neckarhausen, 1700-1870*. Cambridge University Press 1990.
- Warring, Anette: Kollektiv erindring – et brugbart begreb? I Bernard Eric Jensen et.al. (red.): *Erindringens og glemslens politik*. Roskilde Universitetsforlag 1996.
- Wellman, Barry: Network Analysis. Some Basic Principles. I *Sociological Theory*, nr. 1, 1983.
- Wetherell, Charles: Historical Social Network Analysis. I *International Review of Social History*, nr. 43, 1998.

Landsarkivet for Sjælland mv.

- Nr. Jernløse pastorat, nr. 342. Embedets økonomi, tiendeforretninger. 1793-1864, Journalnr. A.4.
- Kaldsbøger o.l. 1813-83. Journalnr. A.2.
- Korrespondance. 1835-61. Journalnr. A.3.
- Kirkebøger. Mikrokort nr. 1-342-4, 2-342-1, 2, 3, 4 og 12.
- Kirke- og menighedstjenesten, Altergangen B.3. 1785-1850.
- Løvenborg Gods. Skolesager. 1799-1864. Journalnr. 409.
- Udskiftningssager. 1763-1827. Journalnr. 430.
- Hovedbøger. 1785-1863. Journalnr. 261-269.
- Jordebøger. Diverse år.
- Fæstebreve og Lejekontrakter mv. Nørre Jernløse Sogn og By 1765-1915, mikrofilm M 14.003-004.
- Brandforsikringspolicer m.m. 1804, 1850-1913. Reglement af 1804.
- Skifteprotokoller fra Løvenborg Gods 1799-1822.
- Knabstrup Gods. Hoved- og kassebøger (overfæsternes ydelser). 1784-1851. Journalnr. 4-6.
- Skifteprotokoller 1818-1850.
- Retsbetjente, Holbæk Amt, Løvenborg Birk. Politiprotokoller 1791-1850.
- Politidokumenter 1821-1849.
- Justitsprotokoller 1783-1850.
- Justitsdokumenter 1818-1849

Præsteboligen i Nr. Jernløse

- Fyhn, Jens Jørgen: *Efterretninger om Nørrejernløse og Qvandløse Sogne i Mehrløse Herred, Holbeks Amt, samlede af Jens Jørgen Fyhn, Sognepræst for disse Menigheder fra 26. Maii 1824 til 12. Decbr. 1860.* Håndskrevet. København 1862.

Jernløse Kommune

- Sognerådsprotokol. Forhandlingsprotokol. 1842-1866.
- Valgforhandlingsprotokol for Nr. Jernløse pastorat i Holbeks Amt. 1841.
- Fattigprotokol 1802-1849.

Kort & Matrikelstyrelsen, Matrikelarkivet

- Ejerlavskort (original 2) over Nr. Jernløse, Reistrup, Dramstrup, Hanerup og Nørup.
- Sognekort (1817) Nr. Jernløse Sogn.
- Nr. Jernløse Sogn, sogneprotokol 15,08.

Jernløse Lokalhistoriske Arkiv

- Fæsteoplysninger (Pastor Jørgen Fyhn 1824-1860. Bønderne i Nr. Jernløse, Regstrup, Nørup, Hanerup, Dramstrup).

Dansk Data Arkiv

- Folketællinger fra Nr. Jernløse sogn. Studienumre DDA-8885, DDA-7624, DDA-10356, DDA-11066, DDA-11268 og DDA-6735.

Forfatter

Martin T.H. Bork, født 1971. Mag.art., Ph.d. i Historie fra Københavns Universitet 2006. Arkivar i Statens Arkiver. Primære forskningsområde er landbosamfundet ca. 1700-1850. Publikationer inden for emnet: Materielle statussymboler hos sjællandske bønder i 1700-tallets første halvdel. I *Fortid og Nutid*, 2002, h. 4. s. 278-297. Priser og bytteforhold i den sjællandske hovedgårdsøkonomi i det 18. århundrede. Landbrug, lokalhistorie og langt fra Danmark. I *Festskrift til Erik Helmer Pedersen i anledning af hans 70 års fødselsdag lørdag den 6. juli 2002*.

Summary

The article examines the sense of community among the rural inhabitants in a west Sjælland (Sealand) parish between 1800-1850, in order to determine the norms on which such local communities were built. The subject of the article is therefore within the field of cultural (or social) anthropology, which until recently has not played a significant part in Danish academic circles.

The main sources on which the research was based are censuses, parish records and court records, and other sources were also used. Information about individual people in these sources is linked at the level of the individual in order to describe these individuals and their relationship to the community.

The parish church provided the setting for demonstrating social status. Here, rituals were played out that reflected the differences in status in the community – one example is baptism. The manner by which godparents were chosen came out of a balancing of several factors. There was partly a geographical aspect and a socio-economic aspect, but in the end it was a question of the place of each individual within the community, and their way of life. The article shows examples of those who were part of the local community in the parish, and of those who were marginalised. These examples lead to the article's conclusion.

The article shows that the choice of godparents at baptism reveals the outlines of a social network in which the inhabitants of the community mixed with those they knew and trusted. The most popular people were farmers, but they were not wealthy, and were very much like the rest of the people in the parish. They were

perfectly ordinary, and therefore represented the majority of the community. The network of traditional rural dwellers excluded others with a different way of life, and thus created an imaginary picture of a homogeneous community of ordinary, traditional rural people. This local community therefore appeared to be traditional at a time which, in general, was marked by the transition to modernity.